

3 Přechodníky

3.1 Přechodníky z hlediska typologie

Přechodníky nejsou jediným a ani základním prostředkem pro vyjádření závislé predikativní konstrukce (tou je v ruštině i češtině Vf ve vedlejší větě). Přesto jsou významným prostředkem pro vyjádření sekundární predikace. Přechodníkové obraty se z neurčitých slovesných tvarů nejvíce blíží větám, a to jak svým vztahem k podmět, tak celkovou strukturou přechodníkové konstrukce. Od věty se liší nevyjádřenou osobou (i když v češtině kongruuje i s podmětem v rodě a čísle) a odkazováním na podmět, který je mimo samotnou konstrukci (tuto vlastnost mají i některé druhy vedlejších vět).

Přechodníky jako přechodné formy bývají považovány za projev **aglutinačního** typu, stejně tak upřednostňování polopredikativní konstrukce před větou vedlejší. To je podpořeno i nedostatkem formálních slov u aglutinačního typu.¹⁰⁰ Přechodníky jsou přechodnou formou jak z hlediska syntagmatického (věta jednoduchá–složená), tak z hlediska paradigmatického (sloveso–jméno).

V rámci ruštiny i češtiny se projevují dvě jazykové tendence: (1) vyjadřovat polypredikaci několika určitými slovesnými tvary a tvořit souvětí a (2) spojením určitého a neurčitého slovesného tvaru a vytvořením polopredikativní konstrukce. Přechodníkové konstrukce umožňují kondenzovat sdělení, vyjadřují děj jako závislý na ději druhém, ale neumožňují charakterizovat blíže druh tohoto závislého vztahu. Na rozdíl od příčestí nemohou přechodníky vystupovat v atributivní pozici, a proto ani vyjadřovat shodu s řídicím jménem.

3.2 Přechodníky jako neurčité tvary slovesné

Přechodníky jsou neurčité tvary slovesné, které přejímají sémantiku slovesa, jeho dějový význam i valenci. Vyjadřují vid a slovesný rod.

¹⁰⁰ Viz také Popela (1985: 62).

Na rozdíl od přičestí jsou přechodníky v ruštině i češtině víceméně jednotně spojovány se slovesným paradigmatem.¹⁰¹

Na syntaktické úrovni vyjadřuje přechodník především oslabenou predikaci a vytváří vlastní valenční vztahy. Přechodníkové konstrukce se od věty hlavní liší strukturální nedostatečností a od věty vedlejší silnější závislostí na hlavní větě. Nepřimykají pouze ke slovesu jako příslovečné určení, ale vstupují i do vazby s podmíněním. Právě shoda logických podmětů je ve spisovném jazyce jednou z podmínek užití přechodníkové konstrukce. Přechodník tedy můžeme chápat jako slovesnou formu vyjadřující druhý děj k ději hlavnímu a vstupující s ním do časových vazeb.¹⁰² V ruštině se tato sekundárně predikativní role označuje jako второстепенное сказуемое (Шахматов 2001: 178). Isačenko (Исаченко 1960: 518) a Kozinceva v ЛЭС používají termín второстепенное действие. V češtině se používá termín polovětná vazba (Hrabě 1964) či polovětná konstrukce (Šmilauer 1972: 273n.), případně polopredikativní konstrukce (Marková 1967: 245n.). Všechny uvedené termíny poukazují na spojení přechodníkové konstrukce s predikátem, případně větou. Bondarko chápe přechodník v ruštině jako centrální způsob vyjádření závislého taxisu (Бондарко 1984: 77–79, Бондарко 1987: 234–243). V češtině nemá kategorie taxisu v takové míře specializovaný způsob vyjádření, časová následnost se vyjadřuje často s jinými funkcemi pomocí vidových a časových forem slovesa a lexikálních prostředků (viz také Panevová 3,16–17, 28).

Při srovnání češtiny a ruštiny právě u přechodníků nejvíce vystupuje do popředí rozdíl mezi systémem a skutečnou realizací. Čeština zná tvary jednotného a množného čísla, činné a trpné, přítomné a minulé, v singuláru i tvary rodové. I v češtině docházelo postupně

¹⁰¹ Některé práce v ruštině upozorňují na přechodný charakter přechodníku mezi slovesem a adverbium (Виноградов 1947: § 27), případně vydělují přechodník jako samostatný slovní druh (Шанский/Тихонов 1981: 222).

¹⁰² V ruských dialektech a „просторечии“ se používají tvary se sufixy *-виин/-миин/-ии*, které se kromě sekundárně predikativních konstrukcí využívají i jako tzv. predikativní přechodníky. Vyjadřují stav subjektu nebo objektu, který vyplynul z předchozího děje. Tyto konstrukce (a konstrukce na *-но/-мо*) vyjadřují rezultativní významy a v souvislosti s nimi se hovoří o kategorii perfekta v ruštině (Биккулова 2011: 1.4).

k převážení funkce vidové nad časovou (Dvořák 1983: 152), nicméně zjednodušení systému nedosáhlo té míry jako v ruštině. Ruský systém je prostší. Nerozlišuje se rod a číslo, časové formy jsou více provázány s vidovými formami. Systém přechodníkových forem je tedy bohatší v češtině než v ruštině. Pokud se však zaměříme na frekvenci užití, zjistíme, že české přechodníky jsou zastoupeny velmi řídkce. Naproti tomu v ruštině jsou přechodníky živou, aktivně používanou formou, vyskytující se především v psané formě jazyka. V češtině dokládá postupný ústup přechodníků z aktivního užívání už Dvořákova práce (Dvořák 1983) i slovník *Frekvence slov*, který v roce 1961 doporučuje zvážit, zda přechodníky v rámci výuky nezahrnout k pasivním znalostem (Jelínek/Bečka/Těšitelová 1961: 90).¹⁰³ Také pražská *Ruská gramatika* (*Русская грамматика* 1979: 214) uvádí o českých přechodnících: „они усваиваются лишь в процессе школьного обучения, и нередко пишущий должен вспоминать заученное правило (кодифицированное, между прочим, не так уж давно) о согласовании формы деепричастия с подлежащим (в односоставных предложениях ч. дееп. не употребляются).“ Vzhledem k malému počtu dokladů je velmi obtížné vyvozovat závěry o úzu v češtině. Hojněji se v psaném i mluveném jazyce vyskytují pouze ustrnulé tvary, tzv. absolutní přechodníky (viz níže).

3.3 Přechodníky v analyzovaných jazycích

3.3.1 Přechodníky v ruštině

Ruský přechodník má více aglutinačních rysů než přechodník český. Přechodník nevyjadřuje redundantní kategorie jmenného

¹⁰³ V současné době se někdy hovoří o určitém návratu přechodníků i pod vlivem překladů z angličtiny (např. Auerspergová 2013: 86–93), takový jev ale zatím nedokládá žádná studie, a vzhledem k tomu, že analýzy uváděné v této práci ani analýzy Dvořákovy neprokázaly nárůst užívání přechodníků pod vlivem ruštiny (kde by se to možná vzhledem k podobnosti jazyků dalo předpokládat více) i francouzštiny (v Dvořákových analýzách), nepovažuji za pravděpodobné, že by se užívání přechodníků výrazně změnilo pod vlivem angličtiny, jedná se spíše o užití přechodníků v rámci specifických (často úředních) obrátů.

rodu a čísla, nemůže tudíž vyjadřovat ani kongruenci s podmínkem. I v ruštině platí pravidlo stejných podmětů, toto pravidlo však ponechává stranou konstrukce se všeobecným podmínkem a neosobní konstrukce. Jejich hodnocení se liší; striktní pojetí považuje za normativní pouze konstrukce s nominativním podmínkem a všeobecným podmínkem (АГ: § 2104), za nenormativní se považují i konstrukce s dativním subjektem, jejichž součástí není infinitiv. Méně striktní pojetí užití v neosobních konstrukcích připouští (Виноградов 1960: 655).¹⁰⁴ Proti striktní normě se staví Yokoyama, která přípustnost těchto konstrukcí uvádí i do souvislosti s aktuálním větným členěním (Йокояма 1983).

Ruské názvosloví reflektuje gramatikalizovanější pozici vidu a rozlišuje přechodníky vidu dokonavého a nedokonavého. Každý slovníkový tvar slovesa se prakticky může pojit jen s jedním sufixem tvořícím přechodník (dochází však i ke kolísání, srov. *увидя/увидев*). Okrajově se sice používají i přechodníky vidu dokonavého s koncovkou *-я(сь)/-а(сь)*, tedy primárně koncovkou vidu nedokonavého, tyto tvary mají ovšem stejné významy jako přechodníky d. v. se standardní koncovkou *-в/-вши/-вшишь*.¹⁰⁵ Funkce přechodníku je tedy primárně svázána s vidovým tvarem, nikoli s koncovkou. V ruštině jsou tvary dokonavého vidu s koncovkou *-я/-а* považovány za zastaralé a využívají se převážně v ustálených spojeních (např. *очертя голову, положя руку на сердце*). V paralelním česko-ruském korpusu InterCorp v12 je možné vyhledat 2 479 těchto dokladů.¹⁰⁶ Novější korpusová studie analyzující texty z let 1990 až 2010, jejíž výsledky publikuje РКГ (Биккулова 2011: 2.1), ukazuje vysokou

¹⁰⁴ Např. *потом, убедившись, что понять этого он не может, ему стало скучно. / Потом, вспомнив все то волнение и озлобление, которые он видел на всех лицах, ему стало грустно...*“ (Виноградов 1960: 655)

¹⁰⁵ Okrajově se vyskytují i tvary n. v. se sufixem *-в/-вши/-вшишь* (*знав, гадавши, пытавшишь*). V korpusové studii НКРЯ bylo v textech z let 1990–2010 těchto tvarů 237 a tvarů n. v. se sufixem *-а/-я/-ась/-ясь* přibližně 260 tisíc (Биккулова 2011: 2.1.).

¹⁰⁶ Dotazem [Vmgѕ---а-р] a odfiltrováním tvarů s koncovkou *-а/-я*. Např. *Так как вас все-таки зовут? – прищурясь спросил Чанаяев. / Tak jakže vy se tedy jmenujete doopravdy, – zeptal se Čарајев а přimhouřil oči.*

Стояла у булочной, прислонясь к стене... / Stála u pekařství, opřená o zed'...

aktivitu tvarů se sufixem *-я/-ясь*, které mají podle očekávání největší četnost ve spojení s kmenem *n. v.* (*зная*), ale poměrně frekventované jsou i ve spojení s tvary *d. v.* (*придя*).¹⁰⁷ Aktivně se tvoří především tvary přechodníků *d. v.* na *-я* od sloves na *-ти* (*прийти*) a vzratných sloves druhého typu časování (Исаченко 1960: 533). Odpovídá to i frekvenci tvarů v InterCopru v12, kde mají nejvyšší frekvenci tvary sloves s kmenem *-йти*: *выйти, подойти, прийти, пройти* atd. U sloves na *-ти* se ještě na počátku 20. století používal sufix *-ши* (*пришедши*), dnes se tento sufix objevuje pouze v 0,5 % případů. Stejnou tendenci potvrzuje i analýza Dobrušiny, která konstatuje, že „модель «суффикс настоящего времени -а, присоединяющийся к глаголу совершенного вида» стала единственной нормативной и образованные по такой модели формы к настоящему времени практически вытеснили аналоги с суффиксом -ши“ (Добрушина 2009: 26) (viz příklad 3.6.1.2 B2). U tvarů odvozených od sloves *d. v.* převládal sufix *-в*, frekventovaný byl i sufix *-вишь*. Drtivá většina tvarů na *-учи* připadala tvaru *будучи* (3 911 z 3 985 tvarů na *-учи*) (Добрушина 2009: 26n.).¹⁰⁸

Ruský přechodník vyjadřuje i slovesný rod. Jak ovšem upozorňuje Биккулова (Биккулова 2011: 1.2), v ruské tradici se obvykle pasivní tvary na morfologické rovině neanalyzují. Kategorii slovesného rodu nezmiňuje ani Isačenko (Исаченко 1960), ani АГ.¹⁰⁹ Jako nepřilíživou formu ji zmiňuje např. Буланин (Буланин 1983). Pražská *Ruská gramatika* (*Русская грамматика* 1979: 210, 270) zmiňuje analytický tvar s *будучи*, který se pojí s oběma vidovými tvary pasivních přičestí, a kromě toho i trpné tvary typu *строясь*. Analytické tvary zmiňuje i Weiss (Weiss 1995: 246).

¹⁰⁷ Tvary typu *зная* (*n. v.* se sufixem *-я/-ясь*) se vyskytovaly v 194 916, resp. 58 974 případech, tvary typu *придя* od sloves *d. v.* v 8 324, resp. 1 154 případech. Celý podkorpus zahrnoval 74 148 796 slov.

¹⁰⁸ ПКГ v této souvislosti upozorňuje na tvar *едучи*, který se vyskytuje dvacetpětkrát ve stylisticky neutrálních kontextech. Tuto četnost ПКГ vysvětluje tím, že tvar *едя* je homonymní s přechodníkem slovesa *есть*.

¹⁰⁹ Биккулова také zmiňuje syntetický tvar pasiva *се -ся*, s tím, že „осмысление возвратной формы в пассивном значении обычно затруднено“ (Биккулова 2011: 1.2)

Mezi adverbialními rysy přechodníku bývá uváděna i jeho neměnnost. Tento rys však nemůže být jednoznačně považován za jmenný, protože v ruštině jsou i jiné neměnné slovesné formy, srov. formy imperativu, podmiňovacího způsobu, popř. minulého času. Od adverbí se přechodníky liší především dějovým významem a vazbou s podmětem.

Přechodníky vyjadřují relativní čas a jsou typickým příkladem tzv. зависимого таксиса Jakobsonova pojetí. Obecně vyjadřují přechodníky n. v. současnost s hlavním dějem, přechodníky d. v. pak různocasovost, obvykle předcházející děj. Přechodník d. v. může za určitých podmínek vyjadřovat i současnost. Přechodníky n. v. vyjadřují zřídka i předcházející děj nebo logický důsledek.¹¹⁰

V ruské tradici se objevují dvě základní charakteristiky syntaktické funkce přechodníku: jako příslovečného určení a jako sekundárního predikátu. АГ mluví o konstrukcích vyjadřujících „сопутствующее действие“ a konstrukcích, které mají „обстоятельство-характеризующие значения“ (АГ: § 2104). Kuzněcov (Кузнецов 2001: 109n.) chápe funkci sekundárního predikátu (полупредикативная репрезентация) jako základní funkci přechodníku, která je potenciálně vlastní každému přechodníku nezávisle na jeho lexikálním významu a významu hlavního predikátu. Adverbialní význam přechodníku na rozdíl od běžných příslovečných určení vyplývá z kontextu (Богуславский 1977: 270n.). Weiss přitom dokládá, že se může jednat i o obligatorní adverbialní aktant (např. ... *проводить весь день играя..* Weiss 1995: 243).

3.3.2 Přechodníky v češtině

Český přechodník vykazuje z hlediska morfologie více flexivních rysů než přechodník ruský. Především vyjadřuje redundantní kategorie rodu, která je však v plurálu neutralizovaná. Koncovka je polyfunkční, vyjadřuje rod, číslo, popř. spolu s videm i čas. Formy ženského rodu a množného čísla je možné posuzovat jako sufix časový (*-ouc/-íc/-ejíc*) a sufix množného čísla (*e*): *nesouc – nesouc-e*;

¹¹⁰ ПКГ uvádí, že u tzv. „následných“ dějů se obvykle jedná o jeden děj vyjádřený několika predikáty: *Медведь задел лапой мое правое плечо, разодрав комбинезон...* (Биккулова 2011: 3.2)

resp. *vykona-v*, *vykonav-š-i*, *vykonav-š-e*; a tedy jako projev aglutinačního typu. Na úrovni věty se tyto vlastnosti projevují částečnou kongruencí s podmětem (rod, číslo).

Přechodníky přítomné se tvoří od sloves nedokonavých (vyjadřují současný děj, *nesa*, *nesouc*, *nesouce*).¹¹¹ Přechodník minulý se tvoří zpravidla od sloves dokonavých (děj předcházející ději minulému: *přines*, *přinesši*, *přinesše*). NESČ zmiňuje čtyři možné tvary přechodníků (dokonavý přítomný/minulý; dokonavý přítomný/minulý) (NESČ: Karlík 2017a). Jestliže přechodník přítomný n. v. a minulý d. v. mají velmi nízkou frekvenci výskytu, oba zbývající tvary přechodníků se v textech téměř nevyskytují, a je proto velmi obtížné blíže se vyjadřovat k jejich vlastnostem v současném jazyce. Přechodník přítomný d. v. MČ 2 označuje za tvar, který vyšel z užívání (MČ 2: 154).¹¹² Komárek prakticky přirovnává český systém k ruskému, když jako určující pro relativní časový význam přechodníku považuje vid slovesa (Komárek 2006: 121n.).

Čeština zná i pasivní tvary přechodníků (přechodník slovesa *být* a PT). NESČ neuvádí, s kterým tvarem PT se konkrétní tvary přechodníku pojí, v příkladech uvádí pouze PT n. v. (*jsa* / *býváje* / *byv volán*) (NESČ: Karlík 2017a).¹¹³ MČ 2 uvádí, že konstrukce s PT n. v. mají procesuální význam, s PT d. v. buď procesuální, nebo statický, rezultativní (MČ 2: 155). Tvary typu *jsa předvolán* a *byv psán* se v příručkách neuvádějí, nicméně je lze v ČNK dohledat:¹¹⁴

Zde bylo velmi příjemno; jsource skalami sevřeny byly zde jako v pokojíku, temperaturu, v rokli beztoho poměrně nízkou, snižovaly ještě miliony

¹¹¹ Dříve se uváděly i tvary od sloves dokonavých, označující děj předcházející ději budoucímu: *přinesa*, *přinesouc*, *přinesouce*. Například ještě v roce 2007 dala jazyková poradna ÚJČ trochu protikladnou odpověď, že v češtině existují tři typy přechodníků, ovšem jeden se nepoužívá a zbývající dva se používají okrajově: „Problém však je v tom, že se přechodníky obecně používají jen okrajově. Přechodník budoucí již v podstatě zanikl, neuzívá se.“ (viz <http://www.ujc.cas.cz/jazykova-poradna/dotazy/0087.html>)

¹¹² V ČNK SYN lze najít tvary přech. přít. d. v., a to i v publicistických textech novějšího data, často se ovšem jedná o citování staršího textu. Např. „... odejítí na soud boží, hořekovala matka tohoto dítěte, pravíc...“ (*Britské listy*, 4. 7. 2001)

¹¹³ Čeština má na rozdíl od ruštiny pro sloveso *být* přítomný i minulý přechodník.

¹¹⁴ Příklady z korpusu SYN2013PUB

vodního prášku z tříštícího se o četné skalní tesy kataraktu, v jehož velebně monotónní hudbě za chvíli blaze usnuly. (Klíma: Velký román)

Když jsem ho – **byv tázán** – doporučil na šéfa souboru u soutoku Labe s Orlicí, odpověděli mi, že „jednoho Morávka bylo už na Hradec dost“. (Právo: 2009)

Na rozdíl od ruštiny se české přechodníky téměř nepojí s konjunktorou. V ruštině se přechodníkové konstrukce mohou pojit se spojkami (*словно, точно, как бы*). Vzhledem k malému zastoupení v textu jsou úvahy o flexivní či aglutinační povaze českých přechodníků velmi formální a nemají dostatečnou oporu v textu.

V češtině, nejen psané,¹¹⁵ se poměrně aktivně používají tzv. ustrnulé (absolutní¹¹⁶) přechodníky. Neplatí pro ně podmínka stejných podmětů a často přecházejí k jiným slovním druhům (NESČ: Karlík 2017a). Ustrnulý tvar přechodníku se vyskytuje i v některých nářečích, kde se užívá jediný tvar přechodníku přítomného bez ohledu na číslo a jmenný rod (Dvořák 1983: 55). I tyto ustrnulé tvary však většinou stále představují sekundárně predikační jádro a lze je nahradit určitým tvarem slovesným. MČ 2 (MČ 2: 156) rozlišuje stejně jako Dvořák (Dvořák 1983: 121n.) autosémantické ustrnulé tvary, které nemohou být rozvíjeny (typu *nechtě, leže, kleče*), a synsémantické tvary, které naopak vyžadují rozvíjející výrazy (typu *vyjma, nehledě, nemluvě*). I posledně jmenované si však podle MČ 2 zachovaly omezenou část slovesného valenčního potenciálu (MČ 2: 156). Mezi ustrnulými přechodníky převládají v současnosti tvary na *-e/-ě* a v menší míře tvary na *-íc*.¹¹⁷

Dvořák upozorňuje i na to, že tendence k lexikalizaci některých přechodníků „je obecně slovanská; projevuje se v obdobných sémantických i syntaktických okruzích“ (Dvořák 1983: 121). Pro češtinu i ruštinu je především typický přechod přechodníků k předložkám

¹¹⁵ Doklady ustrnulých přechodníků je možné nalézt i v mluveném korpusu Oral 2013.

¹¹⁶ Termín absolutní přechodníkové vazby zahrnuje u Gebauera i různopodměťové přechodníky (Gebauer 1929: 601n.) (citováno z Dvořák 1983: 121).

¹¹⁷ Tvar *-e/-ě* převládal i v překladech ze slovenštiny, kde by se dal předpokládat nárůst tvarů na *-íc* (Dvořák 1983: 127).

(*благодаря, несмотря, спустя; vyjma, nehledě na, nemluvě o, počínaje, konče*). Tuto tendenci známe i z němčiny (*betreffend, entsprechend, angenommen, ungeachtet*; některé se vyskytují spolu s předložkami *angefangen bei, ausgehend von*).

3.3.2.1 Přechodníky v současné češtině

Většina jazykových příruček neuvádí frekvenci přechodníků v současné češtině. Podrobná Dvořáková práce končí v sedmdesátých letech a dokládá postupný úbytek přechodníků v překladových textech. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* (Jelínek/Bečka/Těšitelová 1961: 90) uvádí, že přechodníky mají četnost 0,89 % všech tvarů. MČ 2 charakterizuje přech. přít. jako „knižní“ a „ustupující“, přech. min. jako „výrazně knižní“ a „výrazně ustupující“ (MČ 2: 154). V česko-německo-ruském subkorpusu InterCorpu verze 8 bylo nalezeno 186 tvarů českého přechodníku minulého a po ručním vytřídění zbylo 159 tvarů. Velikost tohoto subkorpusu je 223 220 871 pozic.¹¹⁸ Ze 159 tvarů pochází 107 tvarů z knihy *Osudy dobrého vojáka Švejka*, třicet výskytů bylo v překladu Puškinovy *Kapitánské dcerky* od Bohumila Mathesia a šestnáct výskytů v překladu Kiplingovy *Knihy džunglí* od Miloše Maixnera, pouze šest tvarů pocházelo z jiných zdrojů. Nebyl nalezen žádný doklad ze subkorpusu Syndicate; tento subkorpus je poměrně rozsáhlý a nulový výskyt českého přechodníku minulého dokládá, že se v současných žurnalistických textech přechodník minulý téměř nepoužívá.¹¹⁹

U přechodníku přítomného je situace nepatrně odlišná, v česko-rusko-německém subkorpusu Intercorpu verze 8 se vyskytuje 1 558 dokladů, z toho 277 v žurnalistických textech. Pokud se podíváme na složení jednotlivých tvarů je 114krát zastoupen tvar *nemluvě*, 44krát *počínaje*, 29krát *soudě*, 14krát *konče* a 11krát

¹¹⁸ Tj. zahrnují i interpunkci.

¹¹⁹ Pro srovnání v českém korpusu Syn2010 je 55 a po ručním vytřídění 46 výskytů českého přech. min. v publicistických textech, většinou se jedná o citaci starších textů. Např.: „*Jiné to bylo, když se připojil třeba S. K. Neumann: „Jinošský do šedin uchovav si zápal, zmužilý, přímý jen pravdu politiky chápal, křivdy netrpěl.“*“

nevyjímaje.¹²⁰ Pokud se ve stejném korpusu zaměříme na současné texty (s rokem vydání po roce 2000¹²¹), je výsledek podobný. Celkem bylo vyhledáno 297 výskytů. Po odfiltrování synonymních¹²² a chybně desambiguovaných tvarů¹²³ zbylo 65 výskytů (a 32 z Kafkovy *Proměny*), které ale z větší části také vykazují silný stupeň lexikalizace (*doufaje, hledě, nechtíc...*). Velikost tohoto subkorpusu je 9 471 385 pozic; pro srovnání ve stejném vzorku je 12 371 výskytů ruských přechodníků.¹²⁴

Uvedené příklady dokládají, že přechodníky se v češtině užívají velmi zřídka. Přechodníky minulé mají velmi nízkou frekvenci a jejich výskyt je velmi ovlivněn autorským, příp. překladatelským stylem. U přechodníků přítomných je v češtině počet výskytů zdánlivě vyšší, výsledek je ovšem ovlivněn vysokou frekvencí několika ustrnulých tvarů.¹²⁵ V češtině jsou tedy neaktivnější tzv. ustrnulé přechodníky typu *nehledě, soudě, doufaje, nemluvě* apod., které jsou „prostředkem knižním – ne však tak výrazně jako TC [přechodníkové konstrukce]“ (Dvořák 1983: 137) Z Dvořákovy analýzy vyplývá, že ustrnulé přechodníky mají dlouhodobě stabilní frekvenci užití cca 0,03 %¹²⁶ (Dvořák 1983: 136). Jedná se přitom o stále stejné tvary, např. v textech z let 1857–1918 jsou nejfrekventovanější ustrnulé přechodníky *nehledě, počínaje, nemluvě*. Tyto tři tvary mají v textech dlouhodobě vysokou frekvenci ve srovnání s ostatními přechodníky, v textech po roce 1945 tvoří více než 60 % ustrnulých přechodníků. Frekvence „neustrnulých“ přechodníků kontinuálně

¹²⁰ Tvary *počínajíc, počínajíce* se vyskytovaly v daleko menší míře (každý jeden výskyt).

¹²¹ Bohužel je ukazatel roku vydání pouze orientační, protože zahrnuje např. Kafkovu *Proměnu* v překladu Vladimíra Kafky, která vznikla na počátku šedesátých let minulého století.

¹²² Např. *počínaje, konče, soudě*.

¹²³ Např. *žena, pra, duše* atd.

¹²⁴ Po odfiltrování synonymních tvarů.

¹²⁵ Nejedná se jen o výsledky z malého paralelního korpusu. Pro srovnání v korpusu Syn2010 je 3 048 výskytů přech. přít. Nejfrekventovanějšími tvary jsou: *počínaje* (1 311 tvarů), *nemluvě* (1 285), *nechtě* (456), *konče* (406), *soudě* (405), *nevyjímaje* (291) atd.

¹²⁶ Analýza zahrnovala texty z let 1857–1978, které byly rozděleny do čtyř časových úseků.

klesá s mírným nárůstem v době národního obrození, v textech ze sedmdesátých let 20. století činila 0,14 % (Dvořák 1983: 85).

3.4 Přechodníky z hlediska typologie

Čeština je jazykem se silně zastoupeným flexivním typem (Skalička 2004: 475n), který nebývá příznivý k využívání prostředků sekundární predikace. Můžeme tedy vycházet z toho, že český přechodník nebude nejvyužívanějším ekvivalentem, ale budou upřednostňovány buď určité tvary slovesné, nebo naopak tvary jmenné. Podrobněji lze také vycházet z uváděných ekvivalentů přechodníků v rámci češtiny (tj. syntakticky synonymních konstrukcí).¹²⁷ Z vedlejších vět jsou to především věty časové, způsobové, příčinné/důvodové, přípustkové, podmínkové, vztahné a také kopulativně spojená věta hlavní. Mezi ekvivalenty větnočlenskými jsou uváděna různá příslovečná určení vyjádřená substantivy v předložkových pádech, event. v instrumentálu, případně adverbia, možné jsou i jiné polopredikativní konstrukce především s přičestím trpným.

V němčině se přechodníkům svou funkcí blíží adverbialně užitá participia, která mohou vyjádřit druhou predikaci ve větě a vstupují do různých, především časových vztahů, s hlavní predikací. Nelze ovšem konstatovat korelaci jednotlivých tvarů, oba tvary německých přechodníků mohou být ekvivalenty jak pro ruský n. v., tak i d. v.¹²⁸

¹²⁷ Např. Marková 1990.

¹²⁸ V této souvislosti by bylo možné poukázat na výsledky analýzy Diany Wunschové, kterou provedla ve své dizertaci týkající se ekvivalentů ruských přechodníků v němčině (obhájena 2009 na Filozofické fakultě MUNI). Jak se však ukázalo, velmi rozsáhlé části této práce, často celé kapitoly, byly převzaty bez uvedení zdroje z dizertace Салихен-Мунтаха (obhájené na MGU roku 1984), která se týkala ekvivalentů ruských přechodníků v angličtině. Vzhledem k tomu, že byl převzat doslova téměř celý teoretický úvod a závěr práce, ale také texty doplňující analýzu, u kterých byly vyměněny anglické příklady za příklady z němčiny, je možné pochybovat o skutečné relevantnosti výsledků analýzy. Nelze také souhlasit s tvrzením, že v němčině «[и]з активных причастий в качестве обстоятельства образа действия выступает только причастие I, в качестве обстоятельства времени — причастие II...» (Wunschová 2009: 53). Sama ve své práci uvádí mezi ekvivalenty ruských

3.5 Ekvivalenty ruských přechodníků

3.5.1 Přechodník nedokonavého vidu

Analýza ekvivalentů ruských přechodníků v češtině byla provedena původně na korpusu InterCorp verze 2,¹²⁹ vzhledem k malé velikosti tohoto korpusu a k omezeným možnostem vyhledávání v tomto korpusu, byla provedena následně analýza ve verzi 11. Analýza ekvivalentů v němčině byla provedena v Korpusu InterCorp verze 7.

3.5.1.1 Ekvivalenty přechodníku n. v. v češtině

Bylo analyzováno celkem 329 výskytů ruského přechodníku n. v. ve verzi 2 a 110 ve verzi 11. Obě analýzy se v zásadních rysech nelišily, k významnějším odchylkám došlo pouze u četnosti výskytu věty vztažné a substantivních ekvivalentů, které měly v obou případech v novější analýze nižší četnost.¹³⁰

Podle očekávání byl nejčastějším ekvivalentem **určitý tvar slovesný** (196 tvarů, 59 % ve staré a 66 % v nové analýze). Určité slovesné tvary byly téměř rovnoměrně zastoupeny ve větě hlavní a vedlejší. Věta hlavní byla uvozena nejčastěji spojkou *a* (necelých 20 %, resp. 22 % všech výskytů) (A), méně často asyndeticky (B):

temporálních přechodníkových konstrukcí obě německá participia (Wunschová 2009: 73), k tomuto zavádějícímu výroku došlo pravděpodobně proto, že tato část je opět převzatá z dizertace Салихен-Мунтаха (Салихен-Мунтаха 1984: 69), kde se ovšem týkala anglických participií. Německé P I má v rozporu s tvrzením Wunschové schopnost vyjadřovat časové děje (např. ... *hielt dem Kind, weiter in der Zeitung lesend, den Sahnelöffel hin...*) a P II způsob slovesného děje (*Wir gingen gestärkt an die Arbeit.*).

¹²⁹ Nevýhodou tohoto česko-ruského subkorpusu byla jeho nevyváženost. Skládal se až na výjimky z literárních a žurnalistických textů v poměru asi 2 : 1. To pravděpodobně ovlivňuje vyšší zastoupení nepravých vět vztažných, které se častěji objevují v žurnalistických textech. V literárních textech se pak výrazněji projevuje autorský styl.

¹³⁰ Pokud není uvedeno jinak, pocházejí příklady z InterCorp verze 2.

(A)

*Короче говоря, регулирование стремится разрушить инициативность, **стимулируя** то, что экономисты называют поведением, направленным на поиск ренты...*

*Stručně řečeno, regulace má tendenci zkreslovat pobídky a **podporuje** to, čemu ekonomové říkají chování zaměřené na vyhledávání rent...*

(B)

*В шкафу, **дрож** от холода, сидел небольшой зеленый человек и грыз остренькими зубками ананас.*

*V chladničce seděl malý zelený mužíček, **třásl se** zimou a ostrými zoubky hryzal ananas.*

Z **vět vedlejších** měla v novější analýze nejvyšší frekvenci věta časová (10 %, C),¹³¹ která byla ve starší analýze druhou nejfrekventovanější po vztahné větě (v původní analýze 5 % výskytů, v novější 4 % výskytů, D), následovaly věta předmětná (uvozená spojkami *aby, že*) a věta způsobová (*tím, že; tak, že*). Překvapivě vysokou četnost (5 %, v novější analýze 3 %) měla i nepravá věta vztahná (*čímž, což, přičemž*) (E).

(C)

*Министр Стимсон, **будучи** еще генерал-губернатором Филиппин, приехал в Киото.*

*Ministr Stimson jezdil do Kjóta, **když byl** ještě generálním gubernátorem na Filipínách.*

(D)

*... спросил деликатный Полосков, **сдаваясь** на милость победительницы.*

*... zeptal se ohleduplný Poloskov, který **se vzdal** na milost a nemilost.*

(E)

*Как утверждается, китайские солдаты заняли огневые позиции, **заставляя** индийцев отступить, чтобы не спровоцировать начало огня.*

¹³¹ Z verze 11.

Čínští vojáci údajně zaujali palebné pozice, což Indy **přimělo** se stáhnout, aby nevyprovokovali přestřelku.

U českých slovesných ekvivalentů nebyl jednoznačně zachován vid nedokonavý. 23 % v původní, resp. 24 % v nové analýze všech českých slovesných tvarů bylo vidu dokonavého. Často se objevovaly obě vidové formy pro jeden ruský přechodník, srov. (F1 a F2):

(F1)

Чувствуя необыкновенный прилив энергии, я огляделся по сторонам.

Pocítil jsem v sobě neobyčejnou vlnu energie a rozhlédl se kolem sebe.¹³²

(F2)

... спросил я, **чувствуя**, как за моей спиной сжимаются туго стянутые рукавами кулаки.

... zeptal jsem se a **cítil** jsem, jak se mi za zády v pevně utažených svázaných rukávech kazajky svírají pěsti.

Volnější využití vidů v češtině je provázáno s volbou jiných výrazových prostředků a jiným strukturováním sdělení, srov. v příkladě G1 a G2 ruština strukturuje situaci na děj hlavní a závislý, který je současný s dějem hlavním, zatímco čeština volí dvě samostatné predikace (navíc v G1 děj vyjadřuje minulým časem), vid zde tedy není gramaticky vázaný na vyjádření současného děje:

(G1)

Хотелось бы сказать, что **дискредитируя** себя Леппер занимается самоуничтожением.

Kéž bych mohl říci, že se Lepper těmito kroky **zdiskreditoval** a zničil.

(G2)

Классифицировав все однажды, мы будем в состоянии делать прогнозы по двум родственным видам, основанные на неполной информации о каждом из них, при этом **выигрывая** время и **экономя** деньги.

¹³² Zde se jedná pravděpodobně překlep: *vinu energie* > *vlnu energie*.

Jakmile je klasifikujeme, budeme moci činit prognózy o dvou úzce spjatých druzích i na základě neúplných informací o každém z nich, čímž získáme čas a ušetříme peníze.

Substantiva byla jedinou skupinou, u níž se výrazněji lišilo zastoupení mezi ekvivalenty. V původní analýze tvořila přes 12 % ekvivalentů, v novější analýze kolem 6 %. Tento rozdíl může být způsoben jednak větším korpusem s různorodějšími texty a hlavně pokročilejšími způsoby vyhledávání v novější verzi InterCorpu. Zároveň je novější analýza provedena na menším počtu příkladů, což se může projevit právě na odchylkách u méně frekventovaných ekvivalentů. V původní studii převládaly tvary instrumentálu a tvary s předložkou (H1, H2). Z předložek byly v obou analýzách více zastoupeny primární předložky (*v, s, při*), okrajově sekundární (*prostřednictvím*). Mezi substantivy bylo ve starší analýze 45 % verbálních substantiv na *-ní/-tí* s dějovým významem (především v instrumentálu: *uzavíráním, vyplácením, zachraňováním, vychvalováním, omezováním*, viz H3, H4 a s předložkou, viz H5, H6¹³³), v novější analýze byl poměr nižší (16 %). Verbální substantiva mají predikační potenciál a jejich ekvivalentnost s ruskými přechodníky je nejen na úrovni lexikální, ale do určité míry se blíží i vyjádření průběhu slovesného děje. Podstatná jména v instrumentálu vyjadřovala všechna různou měrou dějový význam. Naproti tomu u substantiv s předložkou byl verbální charakter zachován v omezené míře (*ve víře / полагаая; bez zájmu / не обращая внимания; v domnění / думая*); výjimkou byla spojení s předložkou *při* a sekundárními předložkami *prostřednictvím, během* (např. *při prosazování / преследуя; prostřednictvím omezování / ограничивая*).

(H1)

*А то, что она в отчаянии выхватывала из куч и прикладывала к себе, тревожно **всматриваясь** в зеркало, было смехотворно мало, коротко или глупо.*

*To, co v zoufalství vyrvala z hromad a přiložila k obličejí s **pohledem** plným obav upřeným do zrcadla, bylo směšně malé, krátké nebo hloupé.*

¹³³ Tento příklad je z novější analýzy z verze 11.